

GİBTÜ İslami İlimler Fakültesi Dergisi SIRAT
GIBTU Journal of Faculty of Islamic Sciences SIRAT
ISSN 2757-8631 | e-ISSN 2717-8064
Kasım / November 2022, 3/2: 43-73

**Endonezya Menşeli Muhammediyye Cemiyetinin Tefsir
Çalışması: *at-Tanwir***

Eyyüp TUNCER

Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi,
İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Assis. Prof., Gaziantep Islamic Science and Technology University,
Faculty of Islamic Sciences, Department of Tafsir
Gaziantep, Turkey
kuranhadimi90@hotmail.com
orcid.org/0000-0003-1907-9065

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 24 Eylül / September 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 18 Ekim / October 2022

Yayın Tarihi / Published: 30 Kasım / November 2022

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Kasım / November

Cilt-Sayı / Volume-Issue: 3/2, **Sayfa:** 43-73

Atıf / Citaes: Tuncer, Eyyüp. “Endonezya Menşeli Muhammediyye Cemiyetinin Tefsir Çalışması: *at-Tanwir* [Interpretation Study of the Indonesian Muhammadiyyah Society: *at-Tanwir*]” *Sirat* 3/2 (Kasım/November 2022), 43-73

<https://doi.org/10.56477/sirat.1179627>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two reviewers and confirmed to be plagiarism-free.

Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License (CC BY NC ND)

Endonezya Menşeli Muhammediyye Cemiyetinin Tefsir Çalışması: *at-Tanwir*

Öz

20. yüzyılda ortaya çıkan Endonezce tefsir literatürünü, 1912 yılında Kiai Hacı Ahmed Dahlân (1868-1923) tarafından Yogyakarta şehrinde kurulan Muhammediyye Cemiyeti'nin varlığından bağımsız incelemek ve tahlil etmek mümkün görünmemektedir. Bu bağlamda 20. yüzyıl Endonezya'sında yaşanan gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan yenilikçi ve reformist dinî anlayışı somut bir şekilde temsil eden ve günümüze kadar mevcudiyetini etkin bir şekilde sürdüren tek teşkilat Muhammediyye'dir. Muhammediyye tarih boyunca etki ve yapı açısından 1923 yılında kurulan Persis gibi diğer reformist teşkilatlarla mukayese edilmeyecek derecede nüfuzunu korumayı ve çağdaş dünyanın gerekliliklerine göre uyarlanmayı başarabilmiştir. Bir teşkilat olarak Muhammediyye, tefsir çalışmalarına etkin bir şekilde yöneldiği gibi bünyesinde bulunan birçok Endonezyalı bilgin ve düşünür tefsir ilmine büyük bir önem vermişler ve dönemin meşhur sloganı olan "Kur'ân'a Dönüş" düşüncesine hizmet etmişlerdir. Denilebilir ki Muhammediyye, temelde "Kur'ân'a dönüş" projesinin ve düşüncesinin kurumsallaşmış formudur. Bu çalışmada Endonezyalıların tefsir ilmine yönelmelerinde belirleyici olan âmiller, Muhammediyye örneği üzerinden araştırılacak ve Muhammediyye'nin en güçlü ve iddialı projesi olarak takdim ettiği *at-Tanwir* isimli tefsir kitabı incelenecektir. Zira *at-Tanwir* tarihsel süreçte model, üslup, muhteva, yöntem gibi birçok açıdan Endonezce tefsir çalışmalarının geçirdiği değişim ve dönüşümü somut olarak göstermesi bakımından büyük bir önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Malay Dünyası, Endonezya, Muhammediyye Cemiyeti, Tafsir at-Tanwir

Interpretation Study of the Indonesian Muhammadiyah Society: at-Tanwir

Abstract

It seems impossible to examine and analyze the Indonesian tafsir literature that emerged in the 20th century independently of the existence of the Muhammadiyah Community, which was founded in 1912 by Kiai Haji Ahmad Dahlan (1868-1923) in Yogyakarta. In this context, Muhammadiyah is the only organisation that effectively maintains its existence to this day while also representing the creative and reformist theological thinking that evolved because of the events in Indonesia throughout the 20th century. As an organization, Muhammadiyah actively promoted tafsir studies, and many Indonesian scholars and intellectuals who belonged to it placed a high value on the field of tafsir while supporting the time-honored motto "Return to the Qur'an." Muhammadiyah might be considered to be the "Return to the Qur'an" idea and thought in its most institutionalized form. In this study, the elements that lead Indonesians to choose the study of tafsir will be investigated using Muhammadiyah as an example, and the tafsir book known as *at-Tanwir*, which is positioned as Muhammadiyah's most powerful, and ambitious project, will be examined. Because *at-Tanwir* is crucial for demonstrating how Indonesian tafsir studies have changed and transformed over time in terms of many different characteristics, including model, style, content, and methodology.

Keywords: Tafsir, Malay World, Indonesia, Muhammadiyah Society, Tafsir at-Tanwir

Giriş

Endonezya’da tespit edilen en eski tefsir cüzü *Tefsîru sûreti’l-Kehf*’tir. Tarih olarak 1600’lü yıllarda yazıldığı tahmin edilmektedir ve müellifi bilinmemektedir. İlk tam tefsir çalışması ise 1675’te telif edildiği tahmin edilen Abdürraûf Sinkilî’nin *Tercümânü’l-müstefid* isimli eseridir. Sinkilî’den sonra 20. yüzyılın başına kadar geçen zaman diliminde Malayca-Endonezce olarak yapılan tek tefsir çalışması *Ferâizu’l-Kur’ân*’dır. Birkaç sayfadan oluşmakta olup temelde Nisâ sûresinde geçen miras ayetlerinin yorumundan meydana gelmektedir. 20. yüzyılda Endonezya’nın Minangkabau bölgesinde “Kur’ân ve Sünnet’e Dönüş” sloganıyla ortaya çıkan Kaum Muda’nın (reformistler) etkisiyle tefsir çalışmalarına ciddi bir eğilim gösterilmiştir. Bu süreçten sonra Hacı Resûl *el-Burhân*’ı (1922), Mahmud Yunus *Tefsîru’l-Kur’ân*’ı (1922-1938), Muhammediyye Cemiyeti *Tefsîru’l-Kur’ân*’ı (1932), Abdulhalîm Hasan *Tefsîru’l-Kur’âni’l-kerîm*’i (1937), Mahmud Aziz *Tafsir Quran Bahasa Indonesia*’yı (1942), Ahmed Hasan Bandung *Tefsîru’l-Furkân*’ı (1928-1956), Hasbî es-Sıddîkî *Tefsîru’n-nûr*’u (1956-1960), Hamîdî ve Fahreddîn *Tefsîru’l-Kur’ân*’ı (1952-1959), Buya Hamka *Tefsîru’l-Ezher*’i (1964-1967) Endonezce tefsir literatürüne kazandırmıştır.¹

Endonezya’da tahlilî yöntemle başlayan tefsir çalışmalarına zamanla fikhî, edebî, içtimaî, tasavvufî/işârî, konulu/mevzûî, bilimsel, pedagojik/terbevî, ekonomik/iktisadî gibi birçok tefsir eseri eklenmiştir. Bir taraftan nicelik olarak Endonezce tefsir sayısı artarken diğer taraftan ise nitelik olarak zenginleşmiş ve çeşitlenmiştir. Bütün bu faaliyetlerin 1912 yılında Kiai Hacı Ahmed Dahlân (1868-1923) tarafından Yogyakarta şehrinde kurulan Muhammediyye Cemiyeti ile

¹ Eyyüp Tuncer, *Endonezya’da Tefsir Çalışmaları ve Tefsir Ekolleri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2022), 557-559.

otantik bir bağlantısı vardır. 20. yüzyılın başlarında Endonezya’da yaşanan gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan reformist düşüncüyü somut bir şekilde temsil etmektedir. Ayrıca günümüze kadar varlığını en etkin bir şekilde sürdüren tek reformist teşkilat olma özelliğine sahiptir. Bundan dolayı Muhammediyye, tarih boyunca etki ve yapı açısından Persis (1923) gibi diğer reformist teşkilatlarla mukayese edilmeyecek derecede nüfuzunu muhafaza ederek çağdaş dünyanın gerekliliklerine göre uyarlanmayı büyük ölçüde başarabilmiştir.²

20. yüzyılın başlarında Minangkabau, Yogyakarta, Surakarta gibi şehirlerde ciddi bir şekilde etkisini gösteren ictihad ve tecdid yanlısı hareket ve düşünceler zamanla Endonezya toplumunda *gelenekselciler* (*Kaum Tua*) ve *yenilikçiler/reformistler* (*Kaum Muda*) olmak üzere iki farklı dinî anlayışın ve zümrenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sürecin aktif aktörlerinin başında ise Muhammediyye gelmektedir. Muhammediyye’nin tefsir ile olan ilgisini ve bağlantısını tespit etmek Endonezya tefsir literatürünün anlaşılmasında kilit rol oynamaktadır. Zira bir teşkilat olarak Muhammediyye tefsir çalışmalarına etkin bir şekilde yönelmiştir. Ayrıca bünyesinde bulunan Hacı Resûl (1879-1949), Hasbî Sıddîkî (1904-1975), Hamka (1908-1981), Ahmed Mâlik (1912-1993), Mas Dawam (1942-2018) gibi birçok Endonezyalı bilgin ve düşünür tefsir ilmine büyük bir önem vermişler ve dönemin meşhur sloganı olan “Kur’ân’a Dönüş” düşüncesine hizmet etmişlerdir. Denilebilir ki Muhammediyye temelde “Kur’ân’a Dönüş” projesinin ve düşüncesinin kurumsallaşmış formudur.³

Muhammediyye tüzük ve programına bağlı kalarak kuruluşundan kısa bir süre sonra oluşturduğu komisyonlar aracılığı ile gerek sömürge

² Tuncer, *Endonezya’da Tefsir Çalışmaları*, 169-174, 616.

³ Geniş bilgi için bk. Muhammad Burga (ed.), *Muhammediyah dalam Perspektif Sejarah Organisasi dan Sistem Nilai* (Yogyakarta: Trust Media, 2018), 45; Siti Mariatul Kiptiyah, “Tradisi Penulisan Tafsir Al-Qur’an Bahasa Jawa Cacaran: Studi Atas Kur’an Jawen Muhammediyah dan Tafsir Kur’an Jawen Pandam dan Pandaming Dumad”, *Jurnal Lektur Keagamaan* 15/2 (2017), 420-445.

döneminde gerekse bağımsızlık sonrası süreçte tefsir çalışmalarına başlamıştır. Bu konuda kendi teşkilatının adıyla anılacak önemli bazı tefsirlerin yapılmasına vesile olmuştur.

Ancak bu çalışmalar içerisinde ilk kez 2016 yılında bir cildini yayımladığı *at-Tanwir* isimli tefsir eseri konusunda iddialı görünmektedir. Bu çalışmada Endonezyalıların tefsir ilmine yönelmelerinde belirleyici olan âmiller Muhammediyye örneği üzerinden araştırılacak ve Muhammediyye'nin en güçlü ve iddialı projesi olarak takdim ettiği *at-Tanwir* isimli tefsir kitabı incelenecektir. Zira *at-Tanwir* tarihsel süreçte model, üslup, muhteva, yöntem gibi birçok açıdan Endonezce tefsir çalışmalarının geçirdiği değişim ve dönüşümü somut olarak göstermesi bakımından büyük bir önem arz etmektedir.

Muhammediyye Cemiyeti'nin bu projesinde Endonezya'da 2000-2022 yılları arasında baskın olan konulu tefsir çalışmaları yerine tahlilî yöntemin seçilmiş olması dikkat çekicidir. Nitekim bu süreçte konulu tefsir çerçevesinde pedagojik, sosyolojik, psikolojik, ekonomik, feminist, politik gibi farklı modern temayüllere bağlı müstakil eserler kaleme alınmıştır. Kur'ân'ı hidayet rehberi olarak gören Muhammediyye, İslam'ın bireysel, sosyal, politik, ekonomik gibi birçok ilkedden (etoslardan) oluştuğunu ifade etmekte ve ideal bir tefsir çalışmasının bu esaslar üzerine inşa edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu meyanda Muhammediyye, Câbirî'nin beyanî, burhânî ve irfanî üç bilgi sisteminden meydana geldiğini iddia ettiği İslâm-Arap aklını kendi hayat görüşüne uygun olarak *at-Tanwir*'e tatbik etmeye çalışmıştır. Bu niteliğiyle *at-Tanwir* diğer Endonezce tefsirlerden büyük oranda ayrılmaktadır.

1. Muhammediyye Cemiyeti ve Tefsir İlmi

Muhammediyye Cemiyeti, Nehdatü'l-ulemâ'dan sonra Endonezya'nın en büyük ikinci dinî-sosyal organizasyonudur.

Muhammediyye yenilikçi ve reformist başka bir ifade ile ictihad ve tecdid taraftarı bir teşkilat olarak bilinirken Hâşim Eş'arî'nin 1926 yılında kurduğu Nehdatü'l-ulemâ ise daha çok geleneği ve muhafazakâr çizgiyi temsil etmekle ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte tarihsel açıdan Muhammediyye Endonezya'nın en eski ve ilk dinî-sivil teşkilatıdır.⁴

Bu iki yapının ortaya çıkış nedenleri Endonezya'da yapılan tefsir çalışmalarını anlamada kilit bir rol oynamaktadır. Çünkü iki hareket aslında 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Kaum Tua (reformistler) ve Kaum Muda (gelenekselciler) olarak tanımlanan iki farklı dinî anlayışın ve düşüncenin kurumsallaşmış hâlini ve somutlaşmış biçimini göstermektedir. Endonezya'da 20. yüzyılın başlarında Minangkabau başta olmak üzere Yogyakarta, Surakarta gibi bölgelerde “Kempali kepada Qur'an dan Sunnah” (Kur'ân ve Sünnet'e Dönüş) mottosu etrafında birleşen bilgin ve mütefekkirlerin faaliyet ve gayretleri neticesinde tefsir ilmi büyük bir ivme kazanmış ve İslâmî ilimler hiyerarşisinde ilk sırada yer almaya başlamıştır.⁵ Hâlbuki bu zaman zarfına kadar Endonezya'nın geleneksel eğitim kurumları olarak bilinen *pondok pesantren*lerde tefsir hiçbir zaman nahiv-sarf, fıkıh-kelam gibi disiplinler kadar ilgi görmemiş ve eğitim müfredatlarında hissedilir düzeyde varlık gösterememiştir.⁶ Bu durum, Câbirî'nin İslâm düşüncesini “fıkıh medeniyeti” olarak tanımlaması ile doğrudan orantılıdır.⁷

⁴ Burga, *Muhammadiyah*, 221.

⁵ Tuncer, *Endonezya'da Tefsir Çalışmaları*, 481, 558-577, 607-608.

⁶ Martin van Bruinessen, *Kitab Kuning, Pesantren, dan Tarekat: Tradisi-tradisi Islam di Indonesia* (Bandung: Mizan, 1999), 229; Martin van Bruinessen, *el-Kitâbu'l-Arabî fi İndünesiyâ*, çev. Qasim Al-Samarrai (Riyad: Mektebetu'l-Melik Fehd, 1995), 23.

⁷ Muhammed Âbid Câbirî, *Tekvînü'l-akli'l-Arabî* (Beyrut: Merkezu Dirâsâti'l-vahdeti'l-Arabiyye, 2009), 96.

Endonezyalıları tefsir ilmine sevk eden âmillerin başında ise kuşkusuz bid'at, hurafe, bâtil gibi olumsuz inanç ve eylemlerden müteşekkil dinî anlayış yerine saf ve öz İslam'ı ikame etme iddiası ve amacı mevcuttur. Söz konusu düşüncenin oluşumunda ve gelişmesinde sosyal, siyasal, kültürel birçok nedeni serdetmek mümkündür. Ancak bu konuda özellikle Muhammed Abduh (1849-1905) ve Reşîd Rızâ'nın (1865-1935) kurduğu Menâr ekolü ile Minangkabaulu Ahmed Hatîb'in (1860-1916) Mekke'de yetiştirdiği öğrencilerin Minangkabau'daki yönlendirici etkisi anlaşılmeden Endonezce tefsir literatürünün gelişim sürecinin doğru anlaşılması mümkün değildir. Zira reformistler Vehhâbî hareketi ile Menâr'ın "asıl kaynağa dönüş" mottosunu "Kur'ân'a Dönüş" olarak ifade etmişler ve bu paradigma çerçevesinde tefsir çalışmalarına yönelmişlerdir.⁸

20. yüzyılda Minangkabau bölgesinde Nakşibendiyye tarikatı ile başlayan dinî tartışmaların alanı gittikçe genişlemiş ve Endonezya'da yaygın geleneksel birçok uygulama ve merasimin tenkit edilmesine zemin hazırlamıştır. Böylelikle Minangkabau'nun merkezde bulunduğu bu tartışma ve polemikler neticesinde karşılıklı ciddi reddiyeler yazılmış ve 1907–1908 yıllarından itibaren tarihe Kaum Tua ve Kaum Muda olarak geçen iki kavram ortaya çıkmıştır.⁹ Kuşkusuz yenilikçilerin başında Ahmed Hatîb'in öğrencisi Ahmed Dahlân gelmektedir. Dahlân, kurduğu Muhammediyye Cemiyeti ile bu düşünce ve yaklaşımı kurumsallaştırmıştır. Dahlân geriye herhangi bir tefsir kitabını miras olarak bırakmamış fakat daha sonraki süreçte

⁸ Geniş bilgi için bk. Apria Putra - Chairullah Ahmad, *Bibliografi Karya Ulama Minangkabau Awal Abad XX Dinamika Intelektual Kaum Tua dan Kaum Muda* (Padang: Indonesia Heritage Centre, 2011), 5-19.

⁹ Tasavvuf, fıkıh, akide alanlarında iki zümre arasında gerçekleşen tartışma konuları için bk. Putra - Ahmad, *Bibliografi*, 193-220.

Muhammediyye'ye müntesip birçok bilgin ve düşünürün tefsir ilmine yönelmelerine öncülük etmiştir.¹⁰

Muhammediyye varlığını “er-Rucû ile'l-Kur'ân ve's-Sünne” anlayışı üzerine temellendirmektedir. Bundan dolayı Muhammediyye ictihad ve tecdid mekanizmasını aktifleştirmenin ve canlı tutmanın söz konusu düşünce ile doğrudan bağlantısı olduğunu kabul etmektedir. Buna göre ictihad ve tecdid denildiğinde elbette fıkıh ilminde çokça kullanılan sınırlı ve dar anlamdaki istinbat kavramı kastedilmemektedir. Aksine vahyin bireysel-sosyal hayat ile alakalı mesajlarının tatbiki ve tezahürü için gerekli olan faaliyetlerin zaman ve zemine paralel olarak ihya edilmesi, İslâmî dinamizmin yeniden canlandırılması anlaşılmaktadır. Başka bir ifade ile vahyin hayat ile bağlantısını kuran dinamik bir mekanizmanın anlaşılması gerekir. Böylelikle hayatın bütün alanlarında vahiy çizgisine bağlı çözümler üretmek ictihad ve tecdid ile ancak mümkün hâle gelebilecektir. Muhammediyye Kur'ân ve Sünnet eksenli meseleleri çözmek ve gerektiğinde fetva vermek üzere Tercih ve Tecdid Komisyonu'nu kurmuştur. Nitekim teşkilatın programında yer alan “*Muhammediyye, İslâmî bir harekettir; Kur'ân'a ve Sünnet'e dayalı olarak iyiliği emreden; kötülükten alıkoyan ve tecdit yanlısı bir teşkilattır*” maddesi büyük ölçüde Muhammediyye'nin mahiyetini, vizyon ve misyonunu ifade etmesi açısından önemlidir.¹¹

¹⁰ MTT, *Tafsir at-Tanwir* (Yogyakarta: Majelis Tarjih dan Tajdid, 2016), 7.

¹¹ Haedar Nashir, *Muhammadiyah'in İdeolojisini Anlamak*, çev. Muhammadiyah Kurulu (Yogyakarta: Suara Muhammadiyah, 2019), 63-68; Arivaie Rahman - Sri Erdawati, “Tafsir At-Tanwir Muhammadiyah dalam Sorotan (Telaah Otoritas Hingga Intertekstualitas Tafsir)”, *Ilmu Ushuluddin* 18/2 (2019), 213; Siti Mariatul Kiptiyah, *Warisan Islam Nusantara: Tafsir Al-Quran Carakan dan Narasi Reformisme* (Semarang: ELSA Press, 2020), 6-7; Sudiyo, *Sejarah Pergerakan Nasional Indonesia: dari Budi Utomo sampai dengan Pengakuan Kedaualatan* (Endonezya: Kemendikbud, 1997), 42-45.

Muhammediyye dört mezhepten birine bağılılığı zorunlu görmeyip kendini özel bir hareket/mezhep olarak tanıtmaktadır. Nitekim Muhammediyye dört mezheple kendilerini kayıtlandırıran, ictihad yerine taklidini zaruri gören dinî anlayışa karşı bir antitez olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim Sang Surya olarak bilinen marşlarında bu gerçek “*Ya Allah Tuhan Rabbiku, Muhammad Junjunganku, Al-Islam Agamaku, Muhammadiyah Gerakanku*” (Allah benim rabbimdir. Muhammed benim şeref kaynağımdır. İslam benim dinimdir. Muhammediyye benim hareketimdir) şeklinde ifade edilmektedir. Aynı şekilde Kur’ân ve Sünnet vurgusu Muhammediyye’nin selefi/reformist bir anlayış içerisinde olduğunu göstermektedir. Endonezyalı düşünür Azyumardi Azra’ya göre teolojik veya ideolojik açıdan Muhammediyye selefi köklere bağılılığını kabul etmekle birlikte bunu “el-selefiyyetü’l-vasatiyye” olarak değerlendirmektedir.¹²

İslâm’ı “medeniyet dini” olarak kabul eden Muhammediyye aynı zamanda “ilerici İslâm” anlayışına sahip aksiyoner ve aydınlatmacı bir hareket olarak kendini tanıtmaktadır. Dolayısıyla Muhammediyye’nin Kur’ân ve buna bağılı olarak tefsir çalışmalarıyla ilgilenmesini tesis ettikleri ideolojinin ve projelerinin doğal ve kaçınılmaz bir sonucu olarak değerlendirilmesi gerekir.¹³ Bu durum “*Kur’ân’ın tefsiri ile Muhammediyye birbirinden ayrılmaz iki şeydir.*” şeklinde veciz bir söz ile ifade edilebilir.¹⁴ Buna bağılı olarak Muhammediyye bağımsızlık öncesi *Tafsir Al-Qoer’an* (1931-1932), *Al-Qur’an Indonesia* (1932), *Tafsir Langkah* (1939) gibi tefsir çalışmalarını ortaya koymayı başarabilmiştir. Bağımsızlık öncesi farklı komisyonlar tarafından

¹² Nashir, *Muhammadiyah’in İdeolojisini Anlamak*, 19, 26, 41.

¹³ Nashir, *Muhammadiyah’in İdeolojisini Anlamak*, 63-68; Rahman - Erdawati, “Tafsir At-Tanwir Muhammadiyah”, 213; Kiptiyah, *Warisan Islam Nusantara*, 6-7; Sudiyo, *Sejarah Pergerakan Nasional Indonesia*, 42-45.

¹⁴ Suara Muhammadiyah, “Ide Tentang Tafsir Al-Qur’an Di Muhammadiyah: Sebuah Akar Sejarah”, *Suara Muhammadiyah* (26 Eylül 2020).

hazırlanan bu eserlerin gerektiği şekli ile kamuoyunda hissedilir bir tesir icra ettiğini ileri sürmek zor görünmektedir.¹⁵

Bu zaman zarfından sonra Muhammediyye ilk kez 2016 yılında *at-Tanwir* isimli tefsir projesiyle iddialı bir çalışmayı başlatmıştır. *at-Tanwir*, “aydınlatmak” anlamına gelmekte ve Muhammediyye’nin “aydınlatmacı” misyonu ile uyumludur. Buna bağlı olarak Muhammediyye’nin diğer tefsir çalışmalarında olduğu gibi *at-Tanwir*’de de sistematik bir tarzı izlemesine rağmen püriten (*kutsal kitabı yeniden ve değişik bir anlayışla okumaya özen gösteren*) ideolojisini sürdürdüğü görülmektedir.¹⁶

“Kur’ân’a Dönüş” mottosu ile hareket eden Muhammediyye’nin henüz kurumsal kimliğini temsil edecek bir boyutta önemli ve etkili bir tefsir çalışmasını ortaya koymamış olması teşkilat kadroları tarafından bir eksiklik olarak görülmüş ve *at-Tanwir* projesinin yürütülmesi için bir komisyon kurulmuştur.¹⁷ Akademik kariyer açısından komisyonun %50’si profesör, %29’u doktor, %21’i ise yüksek lisans mezunudur.¹⁸

¹⁵ bk. Kiptiyah, “Tradisi Penulisan”, 61-71.

¹⁶ Rahman - Erdawati, “Tafsir At-Tanwir Muhammadiyah”, 226.

¹⁷ Muhammediyye’nin tefsir anlayışı ve *at-Tanwir*’i farklı açılardan ele alan eserler için bk. Indal Abror - M. Nurdin Zuhdi, “Tafsir Al-Qur’an Berkemajuan: Exploring Methodological Contestation and Contextualization of Tafsir At-Tanwir by Tim Majelis Tarjih dan Tajdid PP Muhammadiyah”, *Esensia* 19/2 (2018) Muhammad Asnajib, “Perkembangan Paradigma Penafsiran Kontemperer di Indonesia: Studi Kitab Tafsir At-Tanwir”, *Diyâ al-Afkâr: Jurnal Studi al-Quran dan al-Hadis* 8/1 (2020) Aly Aulia, “Metode Penafsiran Al-Quran dalam Muhammadiyah”, *Jurnal Tarjih* 12/1 (2014) Suara Muhammadiyah, “Khazanah Tafsir Muhammadiyah”, *Suara Muhammadiyah* (22 Ocak 2020) Rohmansyah, “Corak Tafsir Muhammadiyah”, *Jurnal Ushuluddin* 26/1 (2018) Muhammad Taufiq, “Epistemologi Tafsir Muhammadiyah dalam Tafsir At-Tanwir”, *Jurnal Ulunnuha* 8/2 (2019) Kiptiyah, “Tradisi Penulisan” Siti Mariatul Kiptiyah, “Gagasan Kebangsaan dan Moderatisme K.H. Mas Mansur (1896-1946) Dalam Tafsir Langkah Mochammadijah”, *Jawi* 1/1 (2018) Egi Sukma Baihaki, “Kepemimpinan Negara dalam Perspektif Tafsir Tanwir Muhammadiyah”, *Quhas* 9/1 (2020).

¹⁸ Rahman - Erdawati, “Tafsir At-Tanwir Muhammadiyah”, 215.

2. Endonezce Modern Bir Tefsir Projesi Olarak: *at-Tanwir*

at-Tanwir elli yıllık gibi uzun vadede tamamlanması planlanan, iddialı ve kapsamlı bir tefsir çalışması olarak düşünülmektedir. 2010 yılında başlanılan tefsir çalışmaları ve araştırmaları neticesinde tefsirin ilk cildi 2016 yılında yayımlanabilmiştir. İlk cilt aynı zamanda ilk cüzün tefsirinden müteşekkildir.¹⁹ Zira her bir cildin bir cüz olarak yayımlanması tasarlanmaktadır. Bu meyanda Fâtiha sûresinden başlayıp Bakara sûresinin 141. âyetine kadar tefsiri bitirilen bölümler çalışmamızın temel konusunu oluşturacaktır.

2.1. İsimlendirme

at-Tanwir, Arapça kökenli bir kelime olan “et-tenvîr/التنوير” sözcüğünün Endonezce olarak telaffuz ve yazım biçimidir. “Aydınlatmak” anlamına gelen sözcüğünün bu şekilde seçimini Endonezya’daki tefsir literatürünün gelişiminden ayrı düşünmek mümkün değildir. Zira *at-Tanwir* 2016 yılında yayımlanmasından dolayı Endonezce tefsir çalışmalarının önemli bir halkasını oluşturmaktadır. Kitabın mukaddimesinde *at-Tanwir* seçilmesinin Muhammediyye’nin felsefesine ve karakterine daha uygun olduğu ifade edilmiştir.²⁰

Bununla birlikte Muhammediyye’nin tarihi dikkate alındığında *at-Tanwir* kavramını seçiminde üç maddenin belirleyici bir rol oynadığı ileri sürülebilir:

a) 20. yüzyılda oldukça etkili bir tefsir olan ve aynı zamanda aynı kökten türeyen *el-Menâr* ile bir bağlantısı vardır. Zira *el-Menâr*’ın genelde Malay dünyası özelde ise Endonezya tefsir literatürü üzerinde açık ve belirleyici bir tesiri vardır. Bu yönü ile *el-Menâr* bağımsızlık öncesi ve sonrası yazılan Endonezce birçok tefsirin muhtevasını

¹⁹ Baihaki, “Kepemimpinan Negara”, 81.

²⁰ MTT, *Tafsir at-Tanwir*, 10.

şekillendirmede büyük bir rol oynamış ve hemen hemen Endonezce bütün tefsirlerin ana kaynakları arasında yer almayı başarabilmiş ender tefsir kaynaklarından biridir.²¹

b) Özellikle 20. yüzyıldan itibaren Batı merkezli düşüncelerin etkisi ile arayış içerisinde olan Müslüman entelijansiyanın “ictihad ve tecdid”, “uyanış”, “kalkınma”, “aydınlanma” gibi kavramları yoğun bir şekilde kullanmaları zamanla eser, dergi, gazete gibi çalışmaların isimlendirilmesinde oldukça etkili olmuştur. Reformist bilginlerin Padang Panjang’da 1912 yılında yayımladıkları dergilerinin adını *el-Munîr* olarak belirlemelerini de bu düşüncenin bir uzantısı olarak değerlendirmek gerekir.²² Aynı şekilde tefsir sahasında Endonezyalı Hasbî es-Siddîkî’nin eserini *Tefsîru’n-nûr*;²³ Mâlik Ahmed’in *Tafsir Sinar* olarak isimlendirmesinin de bu etkinin dışında görülemeyeceği açıktır.²⁴ Hatta buna Tunuslu İbn Âşûr’un *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*’ini de eklemek mümkündür.²⁵

c) Kur’ân’ın kendisini “nûr” olarak tanıtmışından mülhem olarak *at-Tanwir*’in seçildiği ifade edilebilir.²⁶ Zira Muhammediyye, Kur’ân’ın teorik-pratik alandaki yansımalarını amaçlayan bir harekettir. Buna göre Kur’ân bir kültür veya merasim kitabı olarak görülemez. Dolayısıyla birey ve topluma yönelik mesajları okunup anlaşıldığında gerçek anlamını bulabilir.²⁷ Bu tercih aynı şekilde

²¹ Tefsirlerde kaynakların kullanım oranı için bk. Islah Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia: Dari Hermeneutika hingga Ideologi* (Yogyakarta: LKiS, 2013), 198.

²² Putra - Ahmad, *Bibliografi*, 22.

²³ Teungku Muhammad Hasbi ash-Shiddiegy, *Tafsir Al-Qur'anul-Majid An-Nuur* (Semarang: Pustaka Rizki Putra, 2000), 1/12.

²⁴ “Sinar” kelimesi Endonezya dilinde “ışık, parıltı” anlamına gelmektedir. bk. Pusat Bahasa, *Kamus Bahasa Indonesia* (Cakarta: DPN, 2008), 1353.

²⁵ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru’t-Tûnusiyye, 1984), 8-9.

²⁶ el-Mâide 5/15.

²⁷ MTT, *Tafsir at-Tanwir*, 5-6.

Muhammediyye'nin kuruluş amaçlarından biri olan "aydınlatma" misyonunu ifade etmesi açısından önemlidir.²⁸

2.2. Tefsir Ekolü

Muhammediyye Kur'an'ın doğru bir tefekkürle anlaşılabilirliğini ve ancak tatbik edilerek hedefine ulaşabileceğini beyan etmektedir. Bunun en somut örneklerinden birini ise kurucuları Dahlân'ın inşa ettiği "Mâûn Teolojisi"nde göstermektedirler. Mâûn sûresinden hareketle zayıf kitlelerin hakkını müdafaa etme, yardıma muhtaçları esirgeme, dinin özünü yaşama gibi yorumlara dayanan söz konusu teoloji aynı zamanda Muhammediyye'nin varoluş gayesini anlatması açısından önemlidir. Muhammediyye'ye göre bu aynı zamanda ibadetin sadece bireysel (*ibadah individual*) olmadığını ifade etmektedir. Bu maddeye sosyal ibadet (*ibadah sosial*) eklenmediği sürece Kur'an'ın mesajı tam olarak anlaşılmamış demektir. Ayrıca ekonomi, ilim gibi ilkeler (*etoslar*) bu ilk iki maddeyi tamamlamaları açısından büyük bir önem arz etmektedir.²⁹

Muhammediyye Kur'an'ı nesne değil; özne olması gereken bir kitap olarak değerlendirmekte ve kuruluşunun temel gayesini oluşturduğunu, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker ile yükümlü bulunan böyle bir organizasyonun Kur'an'ı etüt etmesini ve bu konuda tefsir çalışmalarına yönelmesini bir yükümlülük olarak görmektedir. Dolayısıyla bütün Endonezyalıların manevî gelişimlerine katkıda bulunabilecek bir tefsirin esasında Muhammediyye'nin "tefsir komisyonu"nun bir görevi olarak telakki edilmesi gerektiği belirtilmektedir.³⁰

²⁸ Nashir, *Muhammadiyah'ın İdeolojisini Anlamak*, 63-68; Rahman - Erdawati, "Tafsir At-Tanwir Muhammadiyah", 213; Kiptiyah, *Warisan Islam Nusantara*, 6-7; Sudiyo, *Sejarah Pergerakan Nasional Indonesia*, 42-45.

²⁹ MTT, *Tafsir at-Tanwir*, 9-10.

³⁰ MTT, *Tafsir at-Tanwir*, 8.

Muhammediyye'nin sahiplendiği ilgili vizyon ve misyonun *at-Tanwir*'in model ve ekol açısından hangi noktada durduğu konusunda bize bir fikir vermektedir. Gerek Muhammediyye'nin tefsir komisyonları gerekse müntesipleri arasında oldukça itibar sahibi olan Buya Hamka, Mâlik Ahmed gibi müfessirlerin içtimaî tefsir ekolüne bağlı oldukları bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda Muhammediyye'nin Kur'ân'a bakış açısını "hidayet" ve "hayat rehberi" kavramları ile özetlemek mümkündür. Zira onlara göre Kur'ân sadece okumaya veya ezberlenmeye veyahut da birtakım merasimleri icra etmeye konu olabilecek bir kitap olarak görülemez. Muhammediyye bu çalışmada beyan, irfan ve burhan geleneklerini birleştirmeyi amaçlaması yönüyle diğer Endonezce tefsir kaynaklarından farklı bir eser ortaya koymayı planlamaktadır.³¹

Buna bağlı olarak Tercih ve Tecdit Komisyonu *at-Tanwir*'in beyan-irfan-burhan olmak üzere üç çeşit temayülden yararlanacağını açıkça belirtmektedir. Beyan ile "naslar, âlimlerin görüşleri," irfan ile "kalbin tasfiyesi, ruhun tezkiyesi, manevî olgunlaşma", burhan ile "aklî istinbatlar, felsefî görüşler, ilmî veriler" kastedilmektedir.³² Bu ayırımın kökenlerini Kuşeyrî'de (öl. 465/1072) bulmak mümkündür.³³ Ancak çağdaş İslam düşüncesinde bu üçlü tasnifin yaygınlaşmasında ve sistematik bir tarzda incelenmesinde Faslı düşünür Câbirî'nin (1936-2010) ciddi bir etkisi vardır.³⁴

Muhammediyye'nin temelde selefî tasavvuf ile kendini sınırladığını belirtmemiz gerekir. Dolayısıyla irfan ile kastedilen nokta, felsefî veya nazarî tasavvuf değil; daha çok ahlakî ve manevî veçhelerin hâkim olduğu tasavvuf anlayışıdır. Buna bağlı olarak *at-*

³¹ MTT, *Tafsir at-Tanwir*, 13.

³² MTT, *Tafsir at-Tanwir*, 10.

³³ Konu ile ilgili kavramlar için bk. Abdülkerîm Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. İbrahim Bisvî (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, ts.), 1/201, 500, 2/74, 220.

³⁴ İlgili kavramların mahiyeti için bk. Câbirî, *Tekvîn*, 75-295.

Tanwir'de vahdet-i vücûd gibi felsefî tasavvuf ekseninde yer aldığı ifade edilen görüş ve düşünceler bulunmaz. Burhan ile ilgili görüşler ise daha çok felsefe ve bilimin verilerinden hareketle âyetler bağlamında yorumlanması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu üç anlayış içerisinde en fazla dikkat çeken ise kuşkusuz beyandır. Zira *at-Tanwir*'in genel muhtevası incelendiğinde Kur'ân'ın Kur'ân ve Sünnet ile daha fazla tefsir edildiği görülmektedir. Öyleyse *at-Tanwir*'in irfanî ve burhânî niteliği olmakla birlikte ana eksenini beyanî anlayış oluşturduğu ifade edilebilir. Bu durumu *at-Tanwir*'in müracaat ettiği ana kaynaklardan anlamak ve teyit etmek mümkündür.³⁵

2.3. Yöntem

at-Tanwir'de tahlilî bir yöntem izlenmiştir.³⁶ Âyetler konularına göre belli bir başlık altında gruplandırılmış ve sonrasında alt başlıklara bölünerek teker teker incelenmiştir. Ana başlık “bagian/bölüm”; alt başlıklar ise “bab/konu” olarak isimlendirilmiştir. Örneğin “Birinci Bölüm”ün ismi “Rehber Olarak Kur'ân” şeklindedir ve Bakara sûresinin 1-39. âyetlerini içermektedir.³⁷

Bu bölüm toplam dört alt başlıktan oluşmaktadır:³⁸

- a) Kur'ân'ın rehberliği karşısında insan grupları (Bakara 2/1-20).
- b) Kur'ân'ın rehberliğini kabul edenler ve reddedenler (Bakara 2/21-28).
- c) Kozmoloji ve olumlu bir dünya görüşü (Bakara 2/29).
- d) Antropoloji: Başarı açısından beşeriyetin yaratılış mefhumu (Bakara 2/30-39).

³⁵ MTT, *Tafsir at-Tanwir*, 485-489; Tefsir kaynaklarından yapılan atıfların sayısı için bk. Baihaki, “Kepemimpinan Negara”, 83-84.

³⁶ MTT, *Tafsir at-Tanwir*, 6.

³⁷ MTT, *Tafsir at-Tanwir*, 87-88.

³⁸ MTT, *Tafsir at-Tanwir*, 89-222.

Söz konusu alt başlıklar ise kendi aralarında konu bütünlüğüne göre maddelere ayrılmıştır. Örneğin: Birinci alt başlık *muttakiler, kâfirler ve münafiklar* olmak üzere üç madde altında incelenmiştir.³⁹ Söz gelimi dördüncü alt başlık aynı şekilde *beşeriyetin yaratılışı, beşeriyetin konumu (vekil) ve beşerî güç ve kabiliyetler* olmak üzere üç madde çerçevesinde açıklanmıştır. Bu yönü ile *at-Tanwir*'in çağdaş okuyucuya hitap eden sistematik ve düzenli bir yönetime sahip olduğu söylenebilir.⁴⁰

at-Tanwir'de özellikle yöntem olarak şu hususlara riayet edilmiştir:

a) Kur'ân ilk önce Kur'ân ile tefsir edilmiştir. Muhammediyye'nin en fazla itina gösterdiği yöntem budur.⁴¹

b) Kur'ân sahih hadisler ışığında tefsir edilmiştir.⁴² Bu hususta hiçbir surette zayıf ve mevzu rivayetlere veya İsrâiliyat menşeli bilgilere yer verilmemiştir.

c) Kelimelerin semantiğine önem verilmiştir. Bu çerçevede “rab, Rahmân, Rahîm, din, ibadet, hidayet, nifak, kalp, nefis” gibi kavramlar üzerinde durulmuş ve bunların mahiyeti konusunda okuyucuya doyurucu bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Ancak bu süreçte kelimelerin sarf, iştikak gibi yönlerinden ziyade bireysel ve sosyal mesajlara odaklı yönleri esas alınmıştır. Örneğin şirk kavramının ele alındığı pasajda şirkin modern dönemdeki tezahürleri üzerinde durulmuş ve “Tanrı öldü” yargısı çerçevesinde nefsanî arzu ve talepleri tanrısallaştırmanın İslâm akidesine açıkça muhalif olduğu

³⁹ MTT, *Tafsir at-Tanwir*, 89-138.

⁴⁰ MTT, *Tafsir at-Tanwir*, 197-222.

⁴¹ MTT, *Tafsir at-Tanwir*, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 35, 37, 38, 40, 41, 42, 43 vd.

⁴² MTT, *Tafsir at-Tanwir*, 2, 3, 45, 46, 48, 124, 125 vd.

vurgulanmıştır. Bu düşünce ve tavır “şirkin yeni boyutu” nitelendirilmiştir.⁴³

2.3. Üslup ve Muhteva

at-Tanwir'de hâkim olan üslubun çerçevesini modern Endonezya dili çizmektedir. Bu yönüyle farklı seviyedeki halk kitleleri dikkate alınmış, daha açık ve seçik ifade biçimleri tercih edilmiştir. Nitekim bu durum eserin yazılış gayelerinden biri olarak takdim edilmektedir.⁴⁴ Model açısından *at-Tanwir*, oldukça modern bir tarzı takip etmektedir. Buna göre şekillenen muhtevanın ise çok belirgin ve açık mesajlar içerdiği görülmektedir. Konuyu somutlaştırmak adına Fâtiha sûresi bağlamında *at-Tanwir*'in muhtevasını incelemenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

at-Tanwir'de sûreler “giriş, gelişme ve sonuç” olmak üzere üç ana başlık altında incelenmektedir. Giriş kısmında sûrelerin kimliği, gelişme kısmında tefsir ve nihayetinde sonuç kısmında ise ilgili sûrenin özeti ve buradan çıkarılması gereken mesajlar yer almaktadır. Bu başlıklar Fâtiha sûresi bağlamında incelenecektir.

at-Tanwir'de Fâtiha sûresinin giriş bölümünde dört ana konu incelenmektedir:

- a) Fâtiha'nın konumu
- b) Fâtiha'nın isimleri
- c) Âyetlerin sayısı ve besmeleyi okumanın hükmü
- d) Fâtiha'nın genel muhtevası

Bu dört başlığın ilk üçü genel anlamda klasik tefsirlerde gündeme getirilen ve tetkik edilen meselelerdir. Zira klasik tefsirlerde bu başlıklar sırası ile “fezâilu's-suver”, “esmâu's-suver”, “adetu'l-âyât”

⁴³ MTT, *Tafsir at-Tanwir*, 150.

⁴⁴ MTT, *Tafsir at-Tanwir*, 8.

şeklinde açık veya örtük bir surette incelenmektedir. Son başlığın seçiminde ise modern tefsirlerin açık bir etkisi görülmektedir.⁴⁵

Muhammediyye komisyonunun bu meselelerde Kur'ân ve Sünnet'e bağlı kaldıkları ve temelde konu ile ilgili zayıf veya mevzû olabilecek rivayetlerden kaçındıkları açık bir şekilde görülmektedir. Zira Muhammediyye özü itibariyle yenilikçi bir harekettir ve İslam'ın saf niteliğini müdafaa eden bir teşkilattır. Bu konuda Muhammediyye'nin "Kur'ân ve Muteber/Sahîh Sünnet" şiarını benimsediği bilinmektedir.⁴⁶

Giriş kısmından sonra tefsir kısmında Fâtiha sûresinin iki esas üzerine inşa edildiği belirtilmektedir:

a) Hayat görüşü (*pandangan hidup*)

b) Hayat tarzı (*jalan hidup*)

Aslında bu tespit Kur'ân'ın tamamı için geçerli olmakla beraber Fâtiha sûresinin Kur'ân'ın fihristi olduğuna ve özetini içerdiğine dair rivayetlerle temellendirilmektedir. Zira Fâtiha sûresi bu niteliğinden dolayı "ümmü'l-kitâb", "el-esâs" gibi isimlerle anılmıştır.⁴⁷ Muhammediyye'nin düşünsel açıdan meseleyi daha derin bir şekilde incelediğini kabul etmekle birlikte esasında bu tespitin kökenlerini Beyzâvî'nin (öl. 685/1286) "nazarî hikem" ve "amelî ahkâm" şeklindeki taksimatında bulmak mümkündür.⁴⁸

⁴⁵ Saïd Havvâ, *el-Esâs fi't-tefsir* (Kahire: Dâru's-Selâm, 1424), 9/5211; Muhammed Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr* (Kahire: Dâru's-Sâbûnî, 1997), 1/18.

⁴⁶ Muhammadiyah Majlis Tarjih, *Tanya Jawab Agama-4* (Yogyakarta: Suara Muhammadiyah, 2003), 7; Aulia, "Metode Penafsiran Al-Quran", 1; Baihaki, "Kepemimpinan Negara", 80.

⁴⁷ MTT, *Tafsir at-Tanwir*, 3-4.

⁴⁸ Ayrıca bk. Nâsiruddîn Ebû Saïd Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâtu't-te'vîl*, nşr. Muhammed Abdurrahman (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1418), 1/25; Ayrıca bk. Fahreddin Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 7/58.

Muhammediyye hayat görüşünü “rahmet, rubûbiyet-ulûhiyet, nefis tezkiyesi, âhiret, ceza-mükâfat” gibi temalar üzerine inşa etmektedir. İslâm’ın ontolojik, etik, spiritüel, eskatolojik gibi konulardaki yaklaşımı zikredilen kavramlar ekseninde döndüğü belirtilmektedir. Böylelikle “mebde-meâş-meâd” olarak ifade edilen “nereden geldim, niçin buradayım, nereye gidiyorum” sualleri vahiy ışığında ve aklî istinbatlarla cevaplandırılmaya çalışılmaktadır.⁴⁹ Aslında üç soru her dünya görüşünün temel taşını oluşturan önemli ölçütlerdir. Tarih boyunca beşeriyet bu üç soruya muhatap olmuş ve verilen cevaplara göre farklı düşünce ekolleri ve inanç grupları ortaya çıkmıştır.⁵⁰

Muhammediyye’ye göre Fâtiha sûresinin 5-7. âyetleri vahyin belirlediği “hayat tarzı”na ilişkin esasları vazetmektedir. Bu konuda “ibâdet-ubûdiyet, istiâne, nimet, sırât-ı müstakîm, hidâyet” gibi kavramlar büyük oranda ilahî nizamın kıstaslarını ve sınırlarını tayin etmektedir. *at-Tanwir*’de söz konusu kavramlar öz bir şekilde incelenmektedir. Bu hususta klasik ve modern tefsirlerde mevcut olan bilgiler özetlenmiştir. Örneğin hidayet kavramının “delalet etmek, göstermek, beyan etmek” gibi sözlük anlamlarına yer verildikten sonra hidayetin dört kısma ayrıldığı ifade edilmiştir:⁵¹

a) *Vicdan ve fitrat hidayeti*: Bu genellikle dünyaya yeni gelen çocuklarda görülür. Çocuğun doğar doğmaz emmek istemesi, açlık esnasında ağlaması gibi olgular tamamen vicdanî ve fitrîdir.

⁴⁹ MTT, *Tafsir at-Tanwir*, 9-56.

⁵⁰ krş. Andre Cresson, *Filozofik Sistemler*, çev. Becarano (İstanbul: Yeni Zamanlar, 2004), 27; Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam* (İstanbul: Yarın, 2013), 31.

⁵¹ MTT, *Tafsir at-Tanwir*, 66-67.

b) *Duyu ve his hidayeti*: Bu, aslında birinci maddedeki hidayetin tamamlayıcı bir parçasıdır. İnsanoğlu, beş duyu organı vasıtasıyla reel âlem ile ilişki kurmaktadır.

c) *Akıl hidayeti*: Medeniyet kurucu bir varlık olarak insanın duyularla teçhiz edilmesi yeterli değildir. Doğru ve yanlış birbirinden ayırt edecek akıl aygıtına muhtaçtır. Dolayısıyla insanoğlunun akıl ile donatılması aslında hidayetin en belirgin maddelerinden birini oluşturmaktadır.

d) *Din hidayeti*: His ve akıl noktasında çıkış yolunu bulamayan insanoğlu, Allah tarafından din rehberliği ile desteklenmiştir.

Muhammediyye'nin hidayet kavramına yüklediği dört maddelik anlam örgüsünü eski ve yeni birçok tefsir kaynağında bulmak mümkündür. Ancak söz konusu pasajın akışına bakıldığında doğrudan *el-Menâr*'dan iktibas edildiği anlaşılmaktadır.⁵² Bu bağlamda *at-Tanwir*'in klasik ve modern birçok eserden yararlandığı görülmektedir. Eserin kaynaklarına bakıldığında %11'i tercüme, %27'si Endonezce, %36'sı Arapça, %26'sı ise İngilizce eserlerden meydana gelmektedir.⁵³ Bu hususta görüşlerine en fazla müracaat edilen müfessirler şunlardır: Buya Hamka (3), Taberî (7), Zuhaylî (7), Zemahşerî (8), Merâgî (11), Sâbûnî (11), Ezher/Müntehab (21), İbn Kesîr (23), Reşîd Rızâ (28), Abdullah Yusuf Ali (28), Muhammed Kureyş Şihâb (37).⁵⁴

Muhammediyye'nin başarılı olduğu nokta ise nakil ve akıl ışığında en doğru bilgiyi dikkat çekici bir tarzda sunmasıdır. Bu yönüyle *at-Tanwir*'in önemli bir tefsir projesi olduğunu ve

⁵² Muhammed Abduh, *Tefsiru'l-menâr* (Mısır: el-Heyetu'l-Misriyyetu'l-Âmme li'l-Kütüb, 1990), 1/52-53.

⁵³ Rahman - Erdawati, "Tafsir At-Tanwir Muhammadiyah", 226.

⁵⁴ Baihaki, "Kepemimpinan Negara", 83-84; Ayrıca bk. Rahman - Erdawati, "Tafsir At-Tanwir Muhammadiyah", 224.

tamamlanması durumunda Endonezce tefsir literatürüne önemli bir katkı sağlayacağını rahatça ifade etmemiz mümkündür.

Fâtiha sûresinin “sonuç veya kapanış” bölümünde ise üç temel mesajın çıkartılması salık verilmektedir:

a) Fâtiha sûresi “hayat görüşü” ve “hayat tarzı” olmak üzere iki önemli konuyu işlemektedir. Bu iki konu birbirini tamamlamaktadır.

b) Fâtiha sûresi Allah’tan gelen vahye iman etme ve onunla amel etmeyi gündeme getirmektedir. Dolayısıyla bu pasajda Allah’a iman ve ilahî mesaj ile amel etme konusunda duyarlılık ve farkındalık oluşturmak amaçlanmıştır.

c) Fâtiha sûresi Allah’ın öğretilerine ve rehberliğine uymayı talep etmektedir. Bu niteliklerin beşeriyetin hayat akışında tezahür etmesini ister.⁵⁵

2.4. Bazı Âyetlerin Yorumu

at-Tanwir’de tefsir edilen âyetler bağlamında bazı önemli meselelere temas edilmiştir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

a) Bazı sûrelerin başında bulunan hurûf-ı mukattaaların “tembih” için zikredildiği ifade edilmiştir. Burada temel amaç muhatapların dikkatini Kur’ân’a çevirmek ve verilen mesajın önemini vurgulamaktır.⁵⁶

b) Bakara 2/48. âyette geçen şefaât ile ilgili birçok âyetten alıntı yapılmıştır. “Artık şefaâtçilerin şefaati onlara fayda vermez”⁵⁷, “Artık bizim şefaâtçilerimiz yok”⁵⁸, “Allah’ı bırakıp da taptıkları putlar, şefaât edemezler. Ancak bilerek hakka şahitlik edenler bunun dışındadır”⁵⁹

⁵⁵ bk. MTT, *Tafsir at-Tanwir*, 82-84.

⁵⁶ MTT, *Tafsir at-Tanwir*, 90.

⁵⁷ el-Müddessir 74/48.

⁵⁸ eş-Şuarâ 26/100.

⁵⁹ ez-Zuhruf 43/86.

gibi âyetler şefaath meselesi sadedinde zikredilmiştir. Sonuç olarak ise Allah'ın izin verdiği kişilerin şefaath edebileceği gerçeği kabul edilmiştir. Buna göre Allah'ın izni dâhilinde Resûlullah başta olmak üzere melekler gibi varlıklar insanlara şefaath edebileceklerdir.⁶⁰

c) Bakara sûresi 2/30-39. âyetleri bağlamında ilk yaratış konusu işlenmiş ve evrim teorisinin iddia ettiği şekliyle insanın yeryüzünde var olmadığı vurgulanmıştır. Böyle önemli bir konuda Harun Yahya'nın referans olarak gösterilmesi ise tefsir ekibinin bazı hususlarda ana kaynaklara müracaath etmediğini ihsas etmektedir.⁶¹

d) Kur'ân'daki verilerden hareketle Firavun rejimi despot olarak nitelendirilmiştir. Bu rejim tarafından etnik temizlik başta olmak üzere kadınlara yönelik cinsel taciz gibi birçok zulmün ilk defa sistematik bir tarzda işlendiğine dikkath çekilmiştir. *at-Tanwir*'de kişi ve toplumlarla alakalı anlatılan olayların prototip olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu bağlamda Adolf Hitler'in sistematik ve vahşi bir biçimde sergilediği etnik temizlik teşebbüsü dâhil olmak üzere Bosna'da veya Filistin'de yaşanan olumsuz hadiselerin bu çerçeve okunması gerektiği belirtilmiştir.⁶²

e) Bakara sûresi 2/54. âyetinde geçen فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ifadesinin “Kendinizi öldürünüz, intihar ediniz” veya “Birbirinizi öldürün” şeklinde anlaşılabilmesine temas edilmiştir. Her hâlükârda bu uygulamanın Resûlullah'ın şeriath ile son bulduğu ifade edildikten sonra Bakara 2/286. âyette geçen “Bizden öncekilere yüklediğın gibi bize de ağır bir yük yükleme” cümlesinin bu gerçeğe işaret ettiği dile getirilmiştir.⁶³

⁶⁰ MTT, *Tafsir at-Tanwir*, 246-250.

⁶¹ MTT, *Tafsir at-Tanwir*, 203.

⁶² MTT, *Tafsir at-Tanwir*, 257-258.

⁶³ MTT, *Tafsir at-Tanwir*, 270-272.

f) Kur'ân'da neshin bulunmadığını ileri süren Muhammediyye tefsir ekibi bu hususta Menâr ekolünün görüşüne iştirak etmektedir. Buna göre Kur'ân'da sözü edilen nesih “âyetler arası” değil; “dinler arasıdır.”⁶⁴

at-Tanwir henüz tamamlanmadığı için Muhammediyye'nin Kur'ân'daki farklı konu ve meselelere karşı nasıl bir tavır içinde olacağını kesin olarak ifade etmek mümkün değildir. Nitekim daha önce Muhammediyye komisyonları tarafından telifine başlanan diğer tefsir çalışmalarının hiçbiri tamamlanamamış, birçoğu sadece birinci cüzün tefsiriyle sınırlı kalmıştır. Ancak yapı ve düşünce tarzı olarak selefi bir tutum sergileyen Muhammediyye'nin içtimaî tefsirin ilkelerine bağlı kalacağını öngörebiliriz.⁶⁵

Sonuç

at-Tanwir selefi çizgiyi temsil eden Muhammediyye'nin “Kur'ân'a dönüş” ve “Kur'ân merkezli” din anlayışının bir ürünüdür. Muhammediyye kurumsal kimliğini temsil edecek iddialı bir tefsir çalışması ile Endonezce tefsir literatürüne önemli bir eseri kazandırmayı amaçlamaktadır. *at-Tanwir* beyan, irfan ve burhan geleneklerini mezcetmesiyle diğer Endonezce tefsirlerden büyük oranda ayrılmaktadır. Eserde çok açık bir dil kullanılmış, kitabın deseni çağdaş okuyucunun dikkatini çekecek bir tarzda tasarlanmış ve muhteva olarak Kur'ân'ın hidayet boyutuna bağlı kalınmıştır. Bu meyanda zayıf veya mevzû rivayetler başta olmak üzere İsrâiliyat kaynaklı malumatlara yer verilmemiş ve irfan geleneği çerçevesinde sadece ahlakî öğretilere temas edilmiştir. *et-Tanwir*'de Arapça, Endonezce ve İngilizce birçok eserden istifade edilmiş, bu eserlerden alınan pasajlar özenle seçilmiş ve Kur'ân'ın hidayet boyutuna bağlı kalınarak okuyucuyu aydınlatacak bilgiler esas kabul edilmiştir. Devam

⁶⁴ MTT, *Tafsir at-Tanwir*, 389-390.

⁶⁵ MTT, *Tafsir at-Tanwir*, 389-390.

etmesi hâlinde eserin içtimaî tefsir ekolüne bağlı kalacağını öngörmek mümkündür. Nitekim *at-Tanwir* sistematik bir eser olma özelliğinin yanında Muhammed Abduh, Reşîd Rızâ, Buya Hamka gibi reformistlerin görüşlerinin etkisinde kaldığı inkâr edilmez bir gerçektir.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed. *Tefsiru'l-menâr*. Mısır: el-Heyetu'l-Misriyyetu'l-Âmme li'l-Kütüb, 1990.
- Abror, Indal – Zuhdi, M. Nurdin. “Tafsir Al-Qur’an Berkemajuan: Exploring Methodological Contestation and Contextualization of Tafsir At-Tanwir by Tim Majelis Tarjih dan Tajdid PP Muhammadiyah”. *Esensia* 19/2 (2018), 249–277.
- Asnajib, Muhammad. “Perkembangan Paradigma Penafsiran Kontemperer di Indonesia: Studi Kitab Tafsir At-Tanwir”. *Diyâ al-Afkâr: Jurnal Studi al-Quran dan al-Hadis* 8/1 (2020), 49–64.
- Aulia, Aly. “Metode Penafsiran Al-Quran dalam Muhammadiyah”. *Jurnal Tarjih* 12/1 (2014), 1–42.
- Baihaki, Egi Sukma. “Kepemimpinan Negara dalam Perspektif Tafsîr Tanwîr Muhammadiyah”. *Quhas* 9/1 (2020), 71–96.
- Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd. *Envâru't-tenzîl ve esrâtu't-te'vîl*. nşr. Muhammed Abdurrahman. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1418.
- Burga, Muhammad (ed.). *Muhammadiyah dalam Perspektif Sejarah Organisasi dan Sistem Nilai*. Yogyakarta: Trust Media, 2018.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Tekvînü'l-akli'l-Arabî*. Beyrut: Merkezu Dirâsâti'l-vahdeti'l-Arabiyye, 2009.
- Cresson, Andre. *Filozofik Sistemler*. çev. Becarano. İstanbul: Yeni Zamanlar, 2004.

- Gusmian, Islah. *Khazanah Tafsir Indonesia: Dari Hermeneutika hingga Ideologi*. Yogyakarta: LKiS, 1. Basım, 2013.
- Hasbi ash-Shiddiegy, Teungku Muhammad. *Tafsir Al-Qur'anul-Majid An-Nuur*. Semarang: Pustaka Rizki Putra, 2000.
- Havvâ, Saîd. *el-Esâs fi't-tefsîr*. Kahire: Dâru's-Selâm, 1424.
- İbn Aşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984.
- İzzetbegoviç, Aliya. *Doğu Batı Arasında İslam*. İstanbul: Yarım, 2013.
- Kiptiyah, Siti Mariatul. "Tradisi Penulisan Tafsir Al-Qur'an Bahasa Jawa Cacarakan: Studi Atas Kur'an Jawen Muhammadiyah dan Tafsir Kur'an Jawen Pandam dan Pandoming Dumad". *Jurnal Lektur Keagamaan* 15/2 (2017), 420–445.
- Kiptiyah, Siti Mariatul. "Gagasan Kebangsaan dan Moderatisme K.H. Mas Mansur (1896-1946) Dalam Tafsir Langkah Moehammadijah". *Jawi* 1/1 (2018), 107–124.
- Kiptiyah, Siti Mariatul. *Warisan Islam Nusantara: Tafsir Al-Quran Carakan dan Narasi Reformisme*. Semarang: ELSA Press, 2020.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm. *Letâifü'l-işârât*. thk. İbrahim Bisyûnî. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetu'l-Âmme li'l-Kitâb, ts.
- MTT. *Tafsir at-Tanwir*. Yogyakarta: Majelis Tarjih dan Tajdid, 2016.
- Muhammadiyah Majlis Tarjih. *Tanya Jawab Agama-4*. Yogyakarta: Suara Muhammadiyah, 4. Basım, 2003.
- Muhammadiyah, Suara. "Khazanah Tafsir Muhammadiyah". *Suara Muhammadiyah* (22 Ocak 2020). <https://suaramuhammadiyah.id/2020/01/22/khazanah-tafsir-muhammadiyah/>

- Muhammadiyah, Suara. “Ide Tentang Tafsir Al-Qur'an Di Muhammadiyah: Sebuah Akar Sejarah”. *Suara Muhammadiyah* (26 Eylül 2020). <https://suaramuhammadiyah.id/2020/09/26/ide-tentang-tafsir-al-quran-di-muhammadiyah-sebuah-akar-sejarah/>
- Nashir, Haedar. *Muhammadiyah'ın İdeolojisini Anlamak*. çev. Muhammadiyah Kurulu. Yogyakarta: Suara Muhammadiyah, 2019.
- Pusat Bahasa. *Kamus Bahasa Indonesia*. Cakarta: DPN, 2008.
- Putra, Apria – Ahmad, Chairullah. *Bibliografi Karya Ulama Minangkabau Awal Abad XX Dinamika Intelektual Kaum Tua dan Kaum Muda*. Padang: Indonesia Heritage Centre, 2011.
- Rahman, Arivaie – Erdawati, Sri. “Tafsir At-Tanwir Muhammadiyah dalam Sorotan (Telaah Otoritas Hingga Intertekstualitas Tafsir)”. *Ilmu Ushuluddin* 18/2 (2019), 212–227.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtîhu 'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.
- Rohmansyah. “Corak Tafsir Muhammadiyah”. *Jurnal Ushuluddin* 26/1 (2018), 29–43.
- Sâbûnî, Muhammed. *Safvetu't-tefâsîr*. Kahire: Dâru's-Sâbûnî, 1997.
- Sudiyo. *Sejarah Pergerakan Nasional Indonesia: dari Budi Utomo sampai dengan Pengakuan Kedaulatan*. Endonezya: Kemendikbud, 2. Basım, 1997.
- Taufiq, Muhammad. “Epistemologi Tafsir Muhammadiyah dalam Tafsir At-Tanwir”. *Jurnal Ulunnuha* 8/2 (2019), 164–187.
- Tuncer, Eyyüp. *Endonezya'da Tefsir Çalışmaları ve Tefsir Ekolleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2022.

van Bruinessen, Martin. *el-Kitâbu'l-Arabî fi İndûnesiyâ*. çev. Qasim Al-Samarrai. Riyad: Mektebetu'l-Melik Fehd, 1995.

van Bruinessen, Martin. *Kitab Kuning, Pesantren, dan Tarekat: Tradisi-tradisi Islam di Indonesia*. Bandung: Mizan, 3. Basım, 1999.

Extended Abstract

It does not seem possible to consider the Indonesian tafsir literature that emerged in the 20th century independently of the existence of the Muhammadiyah Society, which was established in the city of Yogyakarta by Kiai Haji Ahmad Dahlan (1868-1923) in 1912. As an innovative and reformist movement that emerged depending on the developments in 20th century Indonesia, Muhammadiyah is also the institutionalized form of this thought. Therefore, throughout history, the Muhammadiyah has largely succeeded in adapting to the requirements of the contemporary world, maintaining its influence in terms of influence and structure that cannot be compared with other reformist organizations such as Persis (1923). At the beginning of the 20th century, ijihad and renewal movements and thoughts, which had a serious impact in cities such as Minangkabau, Yogyakarta, and Surakarta, led to the emergence of two different religious understandings and groups in Indonesian society, as traditionalists (Kaum Tua) and innovators/reformists (Kaum Muda) At the forefront of the active actors in this process is Muhammediyye. Identifying the relevance and connection of Muhammadiyah to tafsir plays a key role in understanding Indonesian tafsir literature. Because, as an organization, the Muhammadiyah actively focused on tafsir studies. In addition, many Indonesian scholars and thinkers such as Haji Rasul (1879-1949), Hasbi Ash-Shiddieqy (1904-1975), Hamka (1908-1981), Ahmad Malik (1912-1993), Mas Dawam (1942-2018) have great knowledge of tafsir. They gave importance to the idea of "Return to the

Qur'an", which was the famous slogan of the period. By adhering to its charter and program, Muhammadiyyah started to work on tafsir both in the colonial period and in the post-independence period through the commissions it formed shortly after its establishment. In this regard, it has been instrumental in the making of some important tafsir that will be mentioned on behalf of its organization. However, among these studies, his tafsir work named *at-Tanwir*, which he published in a volume for the first time in 2016, seems assertive in its subject. In this study, the factors that are decisive for Indonesians to turn to the science of tafsir are investigated through the example of Muhammadiyyah and the book of tafsir called *at-Tanwir*, which is presented as the most powerful and ambitious project of Muhammadiyyah, is also examined. Because *at-Tanwir* is of great importance in terms of showing concretely the change and transformation of Indonesian exegesis studies in many aspects such as model, style, content, and method in the historical process. It is remarkable that in this project of the Muhammadiyyah Society, the analysis method was chosen instead of the thematic tafsir studies that were dominant in Indonesia between the years 2000-2022. As a matter of fact, in this process, independent studies related to different modern tendencies such as pedagogical, sociological, psychological, economic, feminist, and political ones were written within the framework of thematic commentary. Seeing the Qur'an as a guide, Muhammadiyyah states that Islam consists of many principles (ethos) such as individual, social, political, and economic ones, and states that an ideal tafsir study should be built on these principles. In this context, Muhammadiyyah tried to apply the Islamic-Arab mind, which Jabiri claimed to consist of three systems of knowledge, declarative, proof, and lore, to *at-Tanwir* in accordance with its own view of life. Muhammadiyya bases its existence on the understanding of "er-Ruju ila'l-Qur'an va's-Sunna". Therefore, Muhammadiyyah accepts that activating and keeping alive the mechanism of ijihad, and renewal is directly related to the thought in

question. Accordingly, when *ijtihad* and renewal are mentioned, of course, the concept of revealing the meaning in the limited and narrow sense, which is widely used in *fiqh*, is not meant. On the contrary, it is understood that the activities necessary for the application and manifestation of the messages of the revelation related to individual-social life are revived in parallel with time and ground, and the revival of Islamic dynamism. In other words, it is necessary to understand a dynamic mechanism that connects revelation with life. Thus, producing solutions based on the line of revelation in all areas of life will only be possible with *ijtihad* and renewal. Muhammadiyah established the Preference and *Tajdid* Commission in order to resolve the issues based on the Qur'an and Sunnah and to issue fatwas when necessary. As a matter of fact, “*Muhammadiyah is an Islamic movement; Enjoining goodness based on the Qur'an and Sunnah; It is an organization that prevents evil and is pro-renewal*” is important in terms of expressing the nature, vision, and mission of Muhammadiyah to a large extent. *at-Tanwir* is a product of the “return to the Qur'an” and “Qur'an-centered” understanding of the religion of Muhammadiyah, which represents the predecessor line. It aims to bring an important understanding to the Indonesian tafsir literature with an ambitious tafsir study that represents the corporate identity of Muhammadiyah. *at-Tanwir* differs greatly from other Indonesian commentaries in that it combines the traditions of declaration, lore, and burhan. Very clear language has been used in the work, the pattern of the book has been designed in a way that may attract the attention of the contemporary reader, and the content has adhered to the direction of the Qur'an. In this context, information originating from Israel, especially weak or topical narrations, was not included and only moral teachings were touched upon within the framework of the tradition of wisdom. In *at-Tanwir*, many works in Arabic, Indonesian and English have been utilized, the passages taken from these works have been carefully

selected and the information that enlightens the reader by adhering to the direction of the Qur'an has been accepted as the basis. If it continues, it is possible to predict that the work adheres to the social commentary school. As a matter of fact, besides being a systematic work, it is an undeniable fact that *at-Tanwir* was influenced by the views of reformists such as Muhammad Abduh, Rashid Rida, Meraghi, and Buya Hamka.